
Yıldız

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Dergisi

(2018) Cilt 02, Sayı 01

Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi^a

Kitap İnceleme / Book Review

Hamza Fırat^b

Bu çalışmada, ünlü tarihçi Bernard Lewis tarafından kaleme alınan “Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi” (The Middle East: A Brief History of the Last 2,000 Years. (UK: Weidenfeld & Nicholson, 1995) başlıklı kitap incelenmiştir. Türkçe ilk baskısı Sabah Kitaplarınca (İstanbul, 1996) yapılan eserin bu çalışmada Arkadaş Yayınevi (Ankara, 2017, 13. baskı) tarafından yapılan çevirisi esas alınmıştır. Eserde, Ortadoğu'nun siyasi tarihi anlatımından mümkün olduğunca kaçınılmış ve bölgenin sosyal ve ekonomik sistemine odaklanılmıştır. Kitap, bir önsöz ve beş ana bölümle beraber -ilk bölüm hariç- dört ana bölüm içerisinde on dokuz alt kısımdan oluşmaktadır. Eserin Giriş başlığı altındaki birinci bölümünde Ortadoğu'nun modernleşmesini panoramik bir şekilde kahvehanede oturan bir kişi üzerinden, sembolleştirilerek anlatılır. Geçmiş başlığını taşıyan ikinci bölümde, iki alt kısımda miladi yıllar öncesi Ortadoğu düzeninin geniş bir özeti ele alınmıştır. Üçüncü bölüm İslamiyet'in Doğuşu ve Yükselişi başlığı altında, beş alt kısımdan oluşmaktadır. Bu bölüm, Hıristiyanlıktan İslamiyet'e geçiş ile İslamiyet'in Ortadoğu'da kökleşmesiyle birlikte zirve konumuna gelişi incelenmiştir. Kesitler başlığını taşıyan dördüncü bölümde ise altı alt kısım içerisinde Ortadoğu'nun sosyal ve ekonomik düzeninde etkili olan güçler ve gruplar ele alınır. Modern Çağın Meydan Okuması başlığını taşıyan beşinci bölüm altı alt kısımdan meydana gelmektedir. Burada, dünya modernleşme ve post-modernleşme sürecine evrilirken, bu dönem içerisinde Ortadoğu'nun sosyal, ekonomik yapısıyla beraber genel siyasi yapısının durumu incelenir. Yazar, Ortadoğu tarihini kitabın basıldığı (1995) yıla kadar getirerek bitirir.

Bernard Lewis, Giriş bölümünde Ortadoğu'nun sosyal ve ekonomik değişimini ve modernleşmesini; Mısır, İran ve Türkiye üzerinden ele alır. Bu bağlamda Ortadoğu'yu sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve hukuki yönlerden dönüştürmüş olan bu üç esas ülkede, kahvehanede oturan yetişkin bir erkek üzerinden detaylıca betimler. Yazar, Ortadoğu'nun şekillenmesini üniforma, şapka, gazete, tüketilen tütün ürünleri, kahve, telgraf, radyo, televizyon, kol saati, gözlük, tavla ve satranç gibi somut ve görsel malzemeler üzerinden anlatmaya başlar. Bu tasvir, bölgeye dair sınırlı bilgiye sahip olan okuyucular için ilginç ve dikkat çekici bir üsluptur. Bu bölümde yazar, Ortadoğu'daki değişimlerin ve dönüşümlerin

---

^a Bernard Lewis

Ankara: Arkadaş, 2017. 520 sayfa. ISBN: 9789755094427.

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, hamza.firat@yandex.com

bölgenin kendi iç dinamiklerinden değil de hariçten kaynaklandığını belirtir. Yazar, bu ifadesini kitabın farklı yerlerinde çeşitli olaylarla örneklendirir. Bununla birlikte Lewis, Ortadoğu'nun dışarıdan gelen her şeyi benimsemesinin önemli olmadığına da değinir. Zira burada Modern Ortadoğu'nun yenileşmesinin içeriden olacağını ileri sürer. Söz konusu yenileşmenin tam anlamıyla başlamadığını belirten müellif, zaman zaman bu yenileşmenin ön işaretlerinin görüldüğünü söyler. Lewis, bu durumu eserin devamında, çeşitli alt kısımlarda detaylandırmaktadır. Yazar, bu duruma bir örnek olarak, ihtiyatlı yaklaşmakla beraber, müzik tarihinin kesintisiz olarak günümüze kadar geldiğini belirtir. Müzik tarihinin Ortadoğu'daki istisnasının ise Türkiye olduğunu belirtir. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, müzik hususunda batıyla iç içe geçebilen tek Ortadoğu devleti olduğu vurgular.

Lewis, Ortadoğu'nun modernleşme sürecinde farklı yaklaşımlara da değinir. Modernleşmenin bazıları tarafından köksüzleşme, yozlaşma olarak okunduğuna, değerlendirildiğine yer verir. Buna karşın modernleşmenin toplumları ileri taşıyacak bir güç olduğunu savunanların da bulunduğundan bahseder. Bu nokta da mümkün olduğunca objektif davrandığını vurgular. Bundan dolayı yazar, Ortadoğu üzerine araştırmalar yapan ve yapacak olan kişilere, çalışacakları dönemi kendi şartlarında ve bölgesel sınırları içinde incelemelerini tavsiye eder ve böyle bir yol izlemenin daha iyi sonuçlar vereceğine değinir.

Müellif kaynak konusunda sınırlı malzemeye sahip olduğunu belirtir. Kaynakların ve kaynak kullanımının sınırlı olmasını ise Ortadoğu toplumlarının tarihlerinin kesintili olmasına ve herhangi bir eser yazılmışsa dahi günümüze kadar ulaş(a)madığına dayandırır. Bundan ötürü eserinde, tek tanrılı inançların kutsal metinleri olan, Eski Ahit (Tevrat), Yeni Ahit (İncil) ve Kur'an-ı Kerim'i temel kaynaklar olarak kullanır. Yanı sıra çoğunluğu Osmanlı döneminde yazılmış eserler ile bu devletin günümüz Türkiye Cumhuriyeti arşivlerine intikal eden belgelerinin birincil kaynak olduğunu zikreder. Bu duruma da günümüze kadar ulaşan kaynakların Osmanlı Devleti çatısı altında daha toplu, düzenli ve sistematik bir şekilde aktarılmış olmasını gerekçe gösterir.

Eserde, Ortadoğu'da Hıristiyanlık öncesine ait olan kaynaklardan günümüze kalanların yok denecek kadar az olduğu ifade edilir. Bununla beraber İran'ın kendi uygarlığının köklerini, kadim Pers Medeniyetine dayandırdığı bilgisi verilir. Lewis, eski dönemde ortaya çıkan pek çok sosyal ve kültürel olgunun Hıristiyanlığın da etkisiyle hemen hemen tamamına yakınının yok olduğunu belirtir. Hıristiyanlığın kabulü ile Ortadoğu coğrafyası Roma İmparatorluğu çatısı altında bir süreliğine siyaseten bütüncül bir vaziyette olduğunu göstermiş olsa dahi, aslında yine de kendi içerisinde çeşitliliğin olduğunu vurgular. Bu dönemden günümüze kadar gelen ve takip edilen sosyal ve ekonomik yapıların düzenli olarak incelenmesinin iki topluluk üzerinden mümkün olduğunu belirtir. Birincisinin, dışı kapalı olan Musevi topluluğu, ikincisinin Zerdüştlük inancı etrafında siyasi bir bütünlük oluşturan Pers ve Med İmparatorlukları olduğunu belirtir. Lewis, bu dönemden bahsederken, dünyanın diğer kısımlarında farklı inançlara sahip toplumların olduğunu ve bunların birbirlerinden haberdar olmadan yaşamlarını sürdürdüğü notunu düşer.

Yazar, İslamiyet'in Doğuşu ve Yükselişi kısmında incelediği Ortadoğu'nun günümüzdeki yapısının, bu dönemden itibaren belirgin hale geldiği ve kaynak bakımından bir önceki döneme kıyasla daha fazla takip edilebilir olduğunu özellikle ifade eder. Bu durumun oluşmasında ise Müslümanların sonraki kuşakları eğitmek ve yetiştirmek için

Kuran-ı Kerim'in ve peygamberin sözlerinin (hadisler) yazılı olarak aktarılması geleneğinden kaynaklandığını belirtir. Lewis, bu dönemde İslam inancına sahip olanların eserlerini kaynak olarak almanın dışında alternatif kaynakların olmadığını vurgular. Ortadoğu'nun parçalı ve kesintili yapısının Hz. Muhammed'in ve dört halife devrinin merkezi yönetim anlayışının güçlü liderleri etrafında bir bütün olarak tesis edildiğini belirtir. Yönetim anlayışındaki bu bütünlüğün, Emevi Hanedanlığı ve Abbasi Hilafeti devirlerinde bozulduğunu belirtir. Ayrıca bu vaziyetin ekonomik ve kültürel yaşantı üzerine hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin olduğundan bahseder.

Bernard Lewis, farklı görüşleri aktarırken, Emevi Hanedanlığının çeşitli görüşlere ve siyasi otoritelere göre tarih yazımlarını nasıl şekillendirildiğinin örneklerini verir. Bu dönemin tarihini yazan Şii tarihçiler Emevi Hanedanlığını hain olarak nitelerken, Sünni tarihçiler onları gaspçı görür. Klasik tarihçiler ise krallık dönemi diye nitelerken, modern tarihçiler ise devletin parçalanmasını önleyen ve sürekliliği sağlayan hanedanlık olarak yazarlar. Müellif, İslam'ın siyasallaşmasının ve dinin kullanılmasının en bariz örneklerinden biri olarak siyasi gücün Emevi Hanedanlığından, Abbasi Hilafetine geçişi sırasında görüldüğüne değinir. Bu dönemdeki aşırı siyasallaşmanın günümüz Ortadoğu'sunun zihin altyapısını etkileyecek kadar sürekli ve baskın olduğunu vurgular.

Yazar, "İslam Rönesans'ı" olarak adlandırılan 8. ile 11. yüzyıllar arasındaki Abbasi Hilafetinin siyasi, kültürel ve ekonomik olarak güçlü olduğu dönemden beslendiğini belirtir. Bu dönem uzun vadede bilim, kültür ve sanatta günümüz Avrupa'sının oluşumunu birebir etkilemiştir. Bu bahiste her ne kadar kitaba konu olan coğrafyanın dışında yer alsada Endülüs Emevi Devleti'nden bahsetmeyişi Lewis'in "İslam Rönesans'ı" teriminde eksik kalan bir nokta olarak göze çarpmaktadır.

Lewis, eserin birçok yerinde belirtildiği üzere dışarıdan sürekli etkilenen bir konumda olan Ortadoğu'nun son bin yılını etkileyecek olan dış tesirin ise Türkler olduğunu vurgular. Yazar, Ortadoğu coğrafyasında -askeri olarak- İslam'ın ortaya çıktığı zamandan itibaren etkili olan Türklerin varlığından bahseder. Bu tesirin aslında her zaman var olduğunu, ancak Türklerin öz benlikleri ile İslam'ı aynı sosyal bütünlük ve kültür yapısı içerisinde bir bütün olarak kabullendiklerini belirtir. Hatta Türklerin, İslamiyet'i kendilerinden önce Müslüman olan Araplardan daha çok kabullendiğine ve savunduğuna değinir. Ayrıca, Türklerin siyasi ve askeri güçlerini de İslam dininin etkisinde kullandığına dair görüşlerini örnekler üzerinden detaylandırır.

Yazar, Türklerin Ortadoğu'ya ilk hâkim olma teşebbüslerinin Moğollar tarafından sekteye uğratıldığını ifade eder. Ancak, bu Moğol akınlarının uzun vadede Anadolu ve çevresindeki Müslüman Türk sayısını artırıcı tesir yaptığına değinir. Lewis, bu dönemde, günümüzün İran, Mısır ve Türkiye toprakları üzerinde kurulan devletlerin Ortadoğu'daki güç merkezleri olarak belirgin hale geldiğini belirtir. Yine bu dönemlerde İslam'ın etkisiyle Ortadoğu'da uzun süre Arapçanın kullanıldığını ifade eder. Yanı sıra Farsça gibi köklü bir dilin varlığından bahsedilirken, Türkçe'nin de etkisinin artmaya başladığı vurgulanır. Müellif, Osmanlı Devleti'nin Timur'un Moğol akınları sonrasında birliğini yeniden kurup güçlenmesinin Ortadoğu tarihi için siyaseten dönüm noktası olduğuna değinir. Bu dönemde ortaya çıkan Osmanlı Devleti'nin İran ve Bizans İmparatorluğu'ndan etkilenerek, kendine özgü oluşturduğu kurumsal yapısının, günümüzdeki Ortadoğu devletlerinde eksikliğinin hissedildiğine dikkat çeker. Constantinople'un Türkler tarafından alınmasıyla Ortadoğu'nun

siyasi güç dengelerinin değiştiğinden bahisle yazar, İran ve Mısır'ın bölgedeki etkisinin azaldığına değinir. Bu devirden itibaren İran, Osmanlı Devleti'ni taklit etmeye başlar. Lewis, Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle beraber ise siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda Ortadoğu tarih yazımının esasında Osmanlı Devleti'nin tarih yazımı anlamına geldiğinin altını çizer.

Ortadoğu'nun Osmanlı'nın hâkimiyeti içerisine girmesiyle beraber, güç dengesi Osmanlıların lehinde, İran'ın ise aleyhinde gelişmişti. Yazar, bu güç dengesinin Avrupa'da da birkaç yüzyıl boyunca Osmanlılar lehinde devam etmesinden dolayı Avrupa tarih yazımının bu gücün "Türk Terörü" olarak tanımlandığını belirtir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin İkinci Viyana Kuşatmasındaki başarısızlığı ve mağlubiyeti sonrasında ortaya çıkan yeni durumda Ortadoğu'ya hâkim olan gücün Batılı devletler tarafından "Doğu Sorunu" olarak ifade edildiğini belirtir. Yazar, bu tanımlamanın da ilk başlarda sosyal ve ekonomik alanlarda hissedilmediğini, daha ziyade siyaseten münferit bir zümre tarafından dile getirildiğini vurgular. Lewis'in değindiği bir diğer durum ise Zitvatoruk Antlaşması'na atıfta bulunduğu yerdir. Yazar bu noktada, Avrupa ile olan ilişkiler açısından bakıldığında Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın sonlarına kadar tek güç olarak varlığını sürdürdüğünü belirtir. Eserde, bu durumun Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 1606 yılında imzalanan Zitvatoruk Antlaşmasından sonra Osmanlılar aleyhinde değişmeye başlamış olduğu sıklıkla belirtilmektedir. Bernard Lewis, bu duruma katılmakla birlikte, Osmanlıların güç kaybının birkaç yüzyıl sonrasına kadar fark edilemeyecek bir düzen içerisinde devam ettiğini vurgular. Yazar, Ortadoğu içerisinde bu güç kaybının izlerinin, başlangıçta Portekizli ve İspanyol denizcilerin ve sonrasında İngiliz ve Fransızların askeri birliklerinin Ortadoğu'ya çıkmasına kadar varan bir süreç içerisinde görüldüğü bilgisini verir.

Lewis, önsözde her ne kadar siyasi tarih anlatımına mümkün olduğunca girmeyeceğini söylemiş olsa da ilk üç bölümde yer verdiği bazı siyasi tarih olaylarında oldukça ayrıntıya değinir. Müellif, kitabın yazılmasına esas gerekçe olan Ortadoğu'nun sosyal ve ekonomik tarihine ancak dördüncü bölümde ulaşmaktadır. Burada yazar, Ortadoğu'nun kesintili ve parçalı bir siyasi tarih yazımı olduğunu belirtir. Lewis, siyasi ve kurumsal yapılar ile ekonomik düzenin, seçkinlerin ve halkın yaşantısına etkilerini izah ederken, seçkinler ile halkın hukuk, din ve kültür ile olan ilişkilerini detaylandırır.

Kesitler kısmında yazar, devlet algısının Ortadoğu'da Antik Mısır'dan beri var olduğuna değinir. Ancak çöllerin varlığının bu bölgede devletin gücünü sınırladığını, Antik Mısır'dan sonra da bu sınırlılığın devam ettiğini belirtir. Müellife göre günümüz Ortadoğu devletlerinden bazılarında nispeten gelişmiş altyapılarına rağmen çöllerin, sınırları belirleyici konumda olması devam etmektedir.

Ortadoğu'nun kurumsal yapısı Pers ve Roma İmparatorlukları üzerine kurulmuştu. Bu mirasın üzerinde inşa edilen Bizans kurumsal yapısı, bilahare İslam devletlerinin altyapısını oluşturmuştu. Yazar, zamanla siyasi otoritesini kuran İslam devletlerinin 8. ile 11. yüzyıldaki gelişimiyle oluşturduğu kurumların Ortadoğu'da Osmanlı Devleti'ne miras kaldığını anlatır. Bu kurumlar, Osmanlı Devleti'nin merkezi yapısı içerisinde yenilenerek, günümüz yapısına en uygun halini alır. 19. yüzyıldan itibaren bu miras günümüze kadar Batı etkisiyle yeniden şekillendirmeye devam eder. Yazara göre burada, Batı etkisine yoğun ve şiddetli bir şekilde bayraktarlık yapmaya, Batı nüfuzuna yoğun bir biçimde izin vermeye gerek yoktur. Zira kurumsallaşma konusunda da Ortadoğu kendi iç dinamiklerinden faydalanabilir. Bu

faydalanmanın metodu ise geçmişin/tarihin nitelikli bir şekilde okunmasıdır. Bu durum gerçekleşirse Ortadoğu'da var olacak devletlerin, günümüz modern devletlerinden farkının kalmayacağını ileri sürer.

Lewis, Ortadoğu'da var olan devletlerin ekonomik varlıklarının ispatlanmasının ve takip edilmesinin oldukça zor olduğunu belirtir. Bu durumun Osmanlı Devleti'ne kadar genel olarak devam ettiğini ifade eder. Osmanlı Devleti'nin kayıtlarını oldukça dikkatli ve muntazam tutması neticesinde, Ortadoğu'nun iktisadi yaşantısını gösteren verileri bulmanın mümkün olduğuna değinir. Yazar, bazı bölgeler için eldeki tek veri kaynağının Osmanlı Devleti'nden günümüze intikal eden belgeler arasından takip edildiğini yeri geldikçe okuyucuya hatırlatır. Müellif, ekonomik düzen konusunda, Ortadoğu'nun dışarıdan gelen olumsuz etkiye açık olduğuna temas eder. Bu durumda Ortadoğu'ya özgü olan iç düzensizliğin tekrar ortaya çıkışının izlerinin, söz konusu kayıtların günümüze kadar gelişinin takip edilerek anlaşılacağını belirtir. Ancak bu durumun Ortadoğu'nun uzun süre Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalmasından ötürü çok fazla hissedilmediğine değinir. Son yüzyıllık Ortadoğu tarihi incelendiğinde bu durumun negatif yönde ayrıştığını belirtir. Lewis, bunun sebebinin öğrenilmesi için öncelikli olarak tarımsal yetersizliklere değil, siyasi ve hukuki anlaşmazlıklara bakılmasının daha doğru olacağını, bu konuyu araştırarak olanlara tavsiye eder.

Lewis, günümüz Ortadoğu'sunun seçkin ve varlıklı ailelerinden bahsederken kaynakların yetersiz olması veya bulunmaması sebebiyle İslam'dan önceki yapıya neredeyse hiç temas etmez. Yazar, seçkin ve varlıklı ailelerin İslam Devleti ve sonrasında oluşan düzen üzerine yoğunlaşır. Burada İslam'ın teorik olarak tüm toplumu eşit olarak gördüğü kabulünün, pratikte yaşanması muhtemel zorluklar nedeniyle çok fazla uygulan(a)madığını belirtir. Bu durumun uzun vadede bürokraside sürekliliğin önünü açtığını belirtir. Çünkü İslam Devleti öncesi seçkin ve varlıklı ailelerin tekeline olan bürokrasinin, bu ailelerin Müslüman olmasıyla beraber özünü koruyarak aynen devam ettiğini savunur.

Müellife göre, Ortadoğu halkları Pers ve İran geleneğinin etkisiyle uzun süre sınıflı yapı altında şekillenir. Bu durum İslamiyet'le beraber değişmiş ve zaman zaman halkın konumu yeniden şekillenmişti. Ancak, bu durum bazı dönemlerde eski İran ve Arap gelenekleri ile İslamiyet'in halk nazarında çatışmasına sebep olmuştu. Yazar, bölge halkını anlatırken İslamiyet sonrası oluşan yapıyı merkeze alır. Bu dönemle beraber en belirgin değişikliğin kölelerin ve kadınların haklarında olduğunu vurgular. Lewis, günümüz modern devletlerinin oluşturduğu önyargılardan sıyrılmak şartıyla gelecekte bu konuları araştırma sahası olarak seçecek araştırmacıları uyardıktan sonra, Ortadoğu tarihi incelendiğinde kadınların ve kölelerin çeşitli haklara sahip olduğunu savunur. Bu değerlendirmeyi yaparken aynı dönemin kıta Avrupa'sında kölelerin ve kadınların haklarının neler olduğuna dair çeşitli örneklerle başvurur. Nitekim bu örneklerden, çeşitli eksiklikler ve yanlışlıkların var olduğu bilinse de buldukları zaman içerisinde kadınların ve kölelerin, Avrupa'ya kıyasla en rahat dönemlerini Ortadoğu'da yaşadıkları sonucunu çıkarır. Keza, Avrupa'dan sürgün edilen Hristiyan inançsızların (heretikler) ve Yahudilerin, toplum olarak yine en iyi yaşantılarının İslamiyet'le beraber kurulan Ortadoğu düzeninde olduğu belirtmektedir.

Lewis, Ortadoğu coğrafyasında günümüze kadar gelen hukuk, din ve kültür anlayışının kökeni olarak İslamiyet'in ortaya çıkışından sonra oluşan süreci esas almaktadır. Bu durumu ise günümüz Ortadoğu'sunun temelini İslamiyet'le beraber şekillendiğinden dolayı

çoğunlukla İslamiyet sonrası düzen üzerine yoğunlaştığı şeklinde gerekçelendirir. Yazarın bu bölümde özellikle vurguladığı ifade şeriatın tanımı üzerinedir. Lewis, şeriatın 'idealler sistemi' olarak tanımlanması gerektiği üzerinde durur. Şeriat düzeninin hem teorisinin geliştirilmesinin hem de pratikte uygulanmasının İslamiyet'i benimseyen toplumlar içinde olumlu sonuçlar meydana getirdiğine dikkat çeker. Yazar, Ortadoğu'nun siyaseten bir bütünlük içerisinde uzun süreler kalamamasının sonucu olarak şeriatın da zamanla hem Ortadoğu içerisinde hem de başka toplumlarda farklı anlamlara gelen yorumlara sebebiyet verdiğini ifade eder. Bu yorum farklılıklarından dolayı günümüz Ortadoğu'sunda ırk ayrımından çok mezhepçilik ve tarikatçılığın geliştiğini belirtir. Lewis, bu durumun İslam'ın siyasi çıkarlar için kullanılmasının sonucunda oluştuğu tezini destekler. Toplum içerisinde ise Sufilik gibi alternatif din öğretilerinin -dini sarayların ve seçkinlerin tekelden çıkarıp gündelik hayata daha uygun hale getiren öğretilerin- geliştiğine değinir. Çünkü ulema saraya ve/veya devlete yaklaştıkça, halktan uzaklaşmaya başlamaktadır. Bununla beraber, Lewis, Sufi öğretilerine bağlı kalanlar içerisinde de siyasi güç kazanma yarışına girenlerin olduğunu detaya girmeden sunmaktadır.

Seçkinlerin eski geleneklerinden bir kısmını devam ettirmesinden ötürü Pers ve kısmen Bizans etkisi uzun bir süre bölgedeki kültür hayatını etkilemişti. Yazar bu durumun, halkın ve seçkinlerin İslam'ı kabulüyle birlikte kültürün yeniden şekillenmesine yol açtığını belirtir. Ancak yine de kültür hayatında Farsça, bölgedeki köklü Pers medeniyetinin etkisiyle uzunca bir süre hem bürokrasi hem de hukuk dili olarak varlığını devam ettirmişti. Daha sonraları İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in Arapça olması sebebiyle bu dilde Ortadoğu'nun kültür ve bürokrasi dilleri arasındaki yerini almıştır. Lewis, Arapçanın kültür hayatına ve devlet sistemine sonradan katılmasını, Ortadoğu'da yaşayan halkların yazıya dayalı kültürlerinin gelişme sürecinin oldukça yavaş ve geç gerçekleşmesine dayandırmaktadır. Bununla beraber askeri bir güç unsuru olarak varlığını Ortadoğu'da da sürdüren Türklerin zamanla siyasi güç haline gelmesiyle Türkçe'nin de bölgede etkisini arttırdığını vurgular. Ancak günümüz Ortadoğu'sundan bahsedildiğinde Türkçenin etkisinin çok sınırlı kaldığını ifade eder. Bunun sebebininse Osmanlı Devleti'nin Türkçe'nin yanı sıra Farsça ve Arapça gibi kadim dilleri arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın bunları da kullanmasından kaynaklandığına değinir. Ayrıca yazar, Osmanlı'nın toplum ve hukuk anlayışının var olan düzenin bozulmadan merkezi otoriteye bağlanması esasına dayandığı için günümüz Ortadoğu'sunda Türkçe'nin etkisinin pek hissedilmediğini belirtir. Son yüz elli yıllık Ortadoğu siyasi tarihindeki gelişmelerin ve değişimlerin Türkçe'nin etkisini daha da azalttığına değinir.

Lewis, Ortadoğu'da her daim azınlık diye nitelendirilebilecek grupların çok fazla olduğunu sıklıkla vurgular. Bu grupların İslamiyet öncesinde çoğunlukla baskı altında tutulduklarını, sonlarının ise genellikle toplu imha veya sürgünler olduğunu belirtir. Yazar, İslamiyet sonrası bölgede azınlık olarak yaşamaya devam eden farklı inanç sistemlerinin, siyasi otoritenin ve düzenin var olduğu zamanlarda isyana kalkışmadıkları sürece, yaşamlarına müdahale edilmediğini söyler. Ayrıca Lewis, bu düzen içerisinde ki azınlıkların Avrupa'ya nazaran aktif bir biçimde topluma ve ekonomik yapıya daha iyi entegre olduklarını güçlü bir şekilde ifade eder.

Yazar, kültür ve dil yapısında genel itibarıyla İslam'ın ortaya çıkışı sonrasına odaklanır. Bu durumu İslamiyet'ten önceki Ortadoğu dillerinin hem yazılı kültürlerinin olmamasına

hem de bölgesel dillerin zamanla yok olmasına bağlar. Müslüman ve azınlıklar etrafında oluşan kültür ve dil yapısı, eski Arap gelenekleri ile şiir yazma ve okuma şeklinde gerçekleşmişti. Lewis, Kur'an'ın diğer dillere çevrilmesinin küfür olarak kabul edilmesinden ötürü, Kur'an'ın tercümesi için sözlük çalışmalarının başladığını anlatır. Ayrıca Abbasiler devrinde sistematik olarak Latince ve Yunancadan yapılan çevirilerin İslam medeniyetinin inşasını kolaylaştırdığını belirtir. Yazar, İslam Devletlerinin bu faaliyetlerinin uzun vadede İslam biliminin ve kültürünün temel yapısını oluşturduğu şeklinde yorumlar. Yanı sıra, günümüz Avrupa medeniyetinin de İslam medeniyetinde yazılmış eserler üzerine inşa edildiğini vurgular. Tüm bu farklı inanış ve kültür çeşitliliğinin Roma, Pers ve Bizans geleneği ile Abbasiler ve Osmanlı Devleti gibi güçlü siyasi yapılar altında toplumu çeşitlendiren ve renklendiren unsurlar olarak kabul görmüştü. Ancak, 19. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlayan milliyetçilik fikirleri Ortadoğu coğrafyasının günümüzdeki çıkmazlarının sebeplerinden biri olmuştu. Yazara göre bu durum da siyasi güç dengesinin yine hariçten gelen etkilerle bozulmuş olmasına bağlıdır. Buna devamla yazar günümüz Ortadoğu kültür yapısının da son yüzyıl içerisinde aşırı tahribata uğradığına temas eder. Nitekim Lewis, Osmanlı sonrası bölge tarihini, Ortadoğu'daki bozulmalar ve yozlaşmalar tarihi olarak görür.

Sonuç olarak, eserin hem editörlüğü hem de çevirisi genel anlamda başarılı olmakla beraber yer yer anlamı tahrif eden hataların ve tarih yanlışlarının olduğu göze çarpmaktadır. Keza, indeks kısmında da çeşitli eksiklikler bulunmaktadır. Örneğin, İngilizce aslında "As early as 1606, the Treaty of Sitvatorok between the Holy Roman Emperor and the Ottoman Sultan marked another significant change." olan cümlelerin Türkçe çevirisi "1602 yılında Kutsal Roma İmparatoru ile Osmanlı Sultanı arasında yapılan Zitvatorok Antlaşması, önemli bir değişikliğin göstergesiydi." şeklindedir. Burada ki Türkçe tercüme İngilizce aslından farklıdır. Ayrıca, Türkçe çevirisinde Zitvatoruk Antlaşması 1602 tarihinde gösterilirken, doğrusu İngilizce aslındaki gibi 1606 tarihidir. Bundan başka, İngilizce orijinalinde Zitvatoruk Antlaşması indekste bulunurken, çevirisinde bu ifade indekste mevcut değildir.

Kuşkusuz Bernard Lewis, dünyanın en kadim bölgelerinden biri olan Ortadoğu'nun tarihini siyasi, ekonomik ve kültürel yönleriyle, oldukça kapsamlı bir şekilde kaleme almıştır. Lewis'in bu akıcı ve sade çalışmasının çok zahmetli bir sürecin eseri olduğu aşikârdır. Eski çağlardan beri sürekli dinamik olan bu coğrafyanın, gelecekte daha özgür ve aynı oranda tehlikeli olacağından bahisle yazar, bölgenin kaderinin de kendi iç dinamikleriyle şekilleneceğine vurgu yapar. Bu bağlamda, tarihi seven ve söz konusu bölgeyi çalışıp, öğrenmek isteyen kişiler için Bernard Lewis'in Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi adlı eserinin okunması yerinde olacaktır.